

PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII

TOM

8

DOROBK POLSKIEJ GEOGRAFII PO KONFERENCJI W RYDZYNIE OCENA KRYTYCZNA

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Ewelina KANTOWICZ

Prof. dr hab. em.

Uniwersytet Warszawski

UWAGI PO KONFERENCJI W RYDZYNIE

Tytuł IX Kolokwium Teoretyczno-Metodologicznego „Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Krytyczna ocena”, które odbyło się w Łodzi we wrześniu 2012 roku, wskazuje w ocenie organizatorów kolokwium na jej przełomowe znaczenie. Dwa referaty chcę przypomnieć w tym kontekście: Antoniego Kuklińskiego, który przedstawił nowy, dyskusyjny punkt widzenia na mechanizmy rozwoju geografii polskiej w latach 1945-1982 (Kukliński 1983) oraz Wiesława Maika z postulatem nowego paradygmatu kształtującego się w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej pod wpływem nurtów radykalnych i humanistycznych w geografii światowej (Maik 1992).

Pięć mechanizmów rozwoju geografii poddanych analizie przez A. Kuklińskiego: 1) twórczego myślenia, 2) dopływu środków materialnych, 3) tworzenia i dopływu informacji, 3) współpracy z praktyką i 5) współpracy międzynarodowej mają znaczenie uniwersalne, chociaż ich względna waga, a także wewnętrzna treść podlega zmianie. Największa, bez wątpienia rewolucyjna zmiana od czasu konferencji nastąpiła w mechanizmie tworzenia i dopływu informacji. Przedstawiona przez autora koncepcja rozwoju spolaryzowanego, a więc nacechowanego różną dynamiką rozwoju w latach 1960-1982 poszczególnych dyscyplin geograficznych, wydaje się także aktualna. Za najbardziej doniosły, a jednocześnie często niedoceniany, można dziś uznać mechanizm twórczego myślenia. Analizując paradygmatyczny mechanizm rozwoju geografii polskiej, a więc okresy tworzenia, rozkwitu i obumierania trzech kolejnych paradygmatów w okresie 1949-1982 autor uznał słusznie, że *„główną siłą motoryczną w tworzeniu nowego paradygmatu jest nowy zestaw pytań kierowanych pod adresem obiektywnej rzeczywistości”*. Innymi słowy mają one przewagę nad

elementami instrumentalnymi takimi, jak instrumentarium badawcze, dydaktyczne i na końcu instytucjonalne. Autor z naciskiem podkreśla, że *„rewolucja instrumentalna jest zjawiskiem wtórnym w stosunku do rewolucji substancjalnej”* (Kukliński 1983, s. 540 i 544). Złudzeniem jest także przekonanie, że żywiołowy entuzjazm lub dyskusja metodologiczna mogą być siłami napędowymi rewolucji naukowej.

W. Maik w swoim artykule odnosi się bardziej szczegółowo do rozwoju geografii społeczno- ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych. Służą one do wyjaśniania procesów kształtowania i organizacji przestrzeni społeczno-ekonomicznej w powojennej Polsce. Autor zauważa, że stosowane były dwa główne ujęcia wyjaśniające mechanizm organizacji przestrzeni: funkcjonalistyczny i strukturalistyczny. W ich ramach posługiwano się czterema poglądami (modelami). W ujęciu funkcjonalistycznym były to dwie przeciwstawne tezy, jedna o pozytywnej roli relacji „centrum-peryferie” (do połowy lat 70.), druga, negatywna o eksploatacji peryferii przez centrum. Dostrzeganie ujemnych cech funkcjonalnych – dysfunkcji - nasilało się w latach 70. wraz z potęgowaniem się zjawisk kryzysowych. W latach 80. modele funkcjonalne osiągnęły swój pułap poznawczy, ponieważ nie były w stanie opisać takich ważnych zjawisk, jak komunikacja społeczna, informacja, relacje symboliczne i stosunki władzy (Jałowicki 1984). Zaczął się kształtować *„paradygmat postscjentystyczny związany z nową generacją modeli pojęciowych – są to strukturalistyczne modele konfliktu”*. W tej koncepcji stawiano pytanie o to, *„jaki czynniki naruszają równowagę w przestrzeni społeczno-ekonomicznej”* (Maik 1992, s. 240). Z perspektywy strukturalistycznej wyodrębniają się dwa kolejne poglądy (modele). W okresie Polski Ludowej autor widzi dominację decyzji politycznych kształtujących przestrzeń społeczno-ekonomiczną. Ostatni, czwarty model zakłada za Florianem Znanieckim (1938) traktowanie przestrzeni jako wartości, a więc i konieczność uwzględnienia czynnika humanistycznego. Oznacza to, że *„istnieje grupa zjawisk, których postać i wzajemne związki są uzależnione od ludzkiej świadomości”* (Maik 1992, s.241). W czasie konferencji w Rydzynie ten czwarty model pojęciowy traktowany był jako postulatywny, który dopiero kształtuje się w geografii społeczno-ekonomicznej. Od tamtej pory, humanistyczna perspektywa w badaniach geograficznych zaowocowała wyodrębnieniem się nowej subdyscypliny w geografii – geografii społecznej.

Nie zamierzam wypowiadać się na temat rozwoju i dorobku geografii społecznej, a tym bardziej pozostałych subdyscyplin geograficznych mając niepełną wiedzę o wielu faktach i zjawiskach, spróbuję natomiast zastanowić się, także bardzo ogólnie, nad rozwojem geografii regionalnej. W kontekście wybranych tutaj ważnych problemów ogólnych poruszanych na konferencji w Rydzynie interesujące wydaje się postawienie dwóch

pytań: 1) czy w geografii regionalnej zadawano nowe pytania badawcze? 2) czy w geografii regionalnej zaznaczyła się humanistyczna perspektywa badań? Zanim spróbuję odpowiedzieć na te dwa pytania przypomnę co o geografii regionalnej mówiono na konferencji w Rydzyńie. Stan i perspektywy rozwoju geografii regionalnej przedstawili Ewelina Kantowicz i Maksymilian Skotnicki (1991). Autorzy pokazali, że w polskiej geografii regionalnej reprezentowane są niemal wszystkie występujące na świecie sposoby uprawiania tej dziedziny geografii. A więc, że geografia regionalna: bada miejsca (obszary, regiony) z różnej perspektywy, na przykład ekologicznej lub historycznej, jest sumą właściwie przetworzonej i zorganizowanej według koncepcji regionalnej wiedzy o różnych częściach świata, krajach i regionach, zajmuje się wydzielaniem regionów, bada relacje między przyrodą a działalnością człowieka i prowadzi do ich syntezy, jest geografią stosowaną, służącą potrzebom planowania regionalnego i różnych ekspertyz. Stwierdzili, że po okresie pewnego kryzysu, który wyrażał się między innymi usunięciem geografii regionalnej z programów studiów uniwersyteckich w różnych ośrodkach na świecie (zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych), w latach osiemdziesiątych nastąpił wzrost zainteresowania studiami regionalnymi i pojawiło się przekonanie o potrzebie odnowienia tradycji geografii regionalnej.

W latach 90. ubiegłego i w pierwszym dwudziestoleciu obecnego wieku pojawiły się zarówno nowe koncepcje metodologiczne, jak i nowe uwarunkowania zewnętrzne, do których zaliczyć trzeba kryzys energetyczny i zagrożenia ekologiczne, dążenie do rozwoju zrównoważonego, zróżnicowany rozwój regionalny i nasilające się procesy globalizacyjne. Sprzyjały one rozwojowi kompleksowych studiów nad regionem. Zauważalną tendencją ostatniego okresu w Polsce, choć są także przykłady ze świata, jest skłonność łączenia geografii regionalnej z inną tematyką – społeczną, turystyczną, ochroną środowiska, co uwidacznia się na poziomie instytucjonalnym. Geografia regionalna funkcjonuje niekiedy także pod innymi nazwami, na przykład człowiek – środowisko, krajoznawstwo, studia lub rozwój regionalny, lokalny i globalny (por. Jędrzejczyk 2011). Skłonność do ucieczki od tradycyjnych nazw, w tym od nazwy geografia i poszukiwanie węższych lub nowych identyfikacji własnych badań jest obecna, a nawet charakterystyczna dla całej geografii. Obok niewątpliwych krótkotrwałych sukcesów marketingowych takich postaw, zjawisko jest niepokojące w kontekście przyszłości dyscypliny. Jest także tendencja przeciwna, w której geografowie poszukują dróg i argumentów prowadzących do utrzymania jedności geografii jako autonomicznej dyscypliny. Pojawiają się one często w kontekście geografii regionalnej. W pierwszej dekadzie nowego stulecia dwie konferencje poświęcono studiom regionalnym i geografii regionalnej: w 2008 roku w Warszawie odbyło się IV Forum

Geografów Polskich pod hasłem „Studia regionalne a rozwój geografii” (Richling, Lechowicz, red. 2011), a w roku 2009 konferencja w Łodzi pt.: „Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej” (Maik, Rembowska, Suliborski, red. 2011).

W czasie konferencji łódzkiej Dobiesław Jędrzejczyk (2011) rozważał problem jedności geografii budując teoretyczną podbudowę pod syntetyczne cele geografii regionalnej, a Andrzej Suliborski (2011 s.33) znaczenie koncepcji regionalnej i pojęcia regionu dla jedności geografii. Podkreślił on, że geografia regionalna *„unifikuje całość wiedzy geograficznej, przez konkretyzację różnych treści materialnych i mentalnych: przyrodniczych, antropogenicznych i społecznych”*. Reprezentanci uniwersyteckiej i PAN-owskiej geografii regionalnej przedstawiali swoje refleksje na temat klasycznych i współczesnych koncepcji geografii regionalnej. Wśród nich odniesiono się do tzw. „nowej” geografii regionalnej. Humanistyczne podejście wyraża się na przykład w koncepcji narracji, gdzie celem jest *„poszukiwanie jedności ludzkiego sposobu doświadczania przestrzeni i czasu oraz odpowiadającej mu formy opisu geograficznego”* (Rembowska 2011, s.73). Grupa geografów regionalnych z Uniwersytetu Warszawskiego przedstawiła metody badania relacji człowiek-środowisko w podejściu zapoczątkowanym w latach 70. ubiegłego wieku, a dzisiaj mającym już dorobek wielu prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych (Kałuski, Kantowicz, Walewski 2011, Gocłowski i in. 2008).

Uczestnicy IV Forum Geografów Polskich przedstawili różne poglądy na temat sposobu uprawiania geografii regionalnej i studiów regionalnych. Zbyszko Chojnicki (2009) wyróżnił i scharakteryzował trzy główne pola badawcze studiów regionalnych: 1) geograficzne studia regionalne, które obejmują geografie regionalną oraz problemowe badania geograficzne prowadzone w ujęciu regionalnym, 2) multidyscyplinarne studia regionalne oraz 3) ekonomiczne studia regionalne nawiązujące do szkoły W. Isarda, twórcy Regional Science. Różnorodność podejść w geografii regionalnej i studiach regionalnych ośrodka warszawskiego podkreśla Andrzej Lisowski (2009) i widzi je głównie przez pryzmat regionów i sposobu ich wydzielenia. Ważne pytanie o cechy mogące stanowić o specyfice lub raczej *„przewadze konkurencyjnej”* geograficznych studiów regionalnych nad analogicznymi studiami prowadzonymi przez przedstawicieli innych nauk społecznych i humanistycznych postawił Bolesław Domański (2009, s. 93, 97). Uważa on, że dobre perspektywy rozwoju tkwią nie w powrocie do tradycyjnego nacisku na unikalność regionów lub w *„postmodernistycznym odrzuceniu uniwersalizmu, ale w kompetencjach geografów w szerokim uwzględnianiu uwarunkowań przyrodniczych, wrażliwości na kontekst przestrzenny i umiejętności uchwycenia relacji między zjawiskami i procesami w różnych skalach geograficznych”*.

To ostatnie zdanie może posłużyć jako podsumowanie mojego głosu w dyskusji na temat dorobku geografii regionalnej po konferencji w Rydzynie, ponieważ dobrze wyraża mój pogląd na temat postawionych wyżej dwóch pytań o to 1) czy w geografii regionalnej zadawano nowe pytania badawcze? 2) czy w geografii regionalnej zaznaczyła się humanistyczna perspektywa badań? Odpowiedź na obydwa pytania jest pozytywna. Nowe pytania badawcze widzę na przykład w podejściu, w którym pytamy o siłę i charakter relacji człowiek-środowisko i znajdujemy metody pozwalające określić przestrzenne prawidłowości ich występowania. Znaczenie relacji człowiek-środowisko w geografii podkreślane jest od dawna, a nawet znajdujemy je w jej definicjach, jednak te stwierdzenia mają często deklaratywny charakter i z wyjątkiem badań antropopresji przez geografów fizycznych rzadko są w centrum problematyki badawczej. Pociągające i w pewnej mierze nowe jest również pytanie o humanistyczną treść regionów wyrażoną najdobitniej we wspomnianej wyżej koncepcji narracji, której „ośrodkiem jest człowiek a właściwie wspólnoty terytorialne ludzi. Opowieści powinny konfrontować przeszłość z teraźniejszością, tylko w takich narracjach ujawniają się bowiem sensy ludzkiego zamieszkiwania w świecie” (Rembowska 2011, s. 80). Słabością tego podejścia jest subiektywizm i brak instrumentarium badawczego.

Wreszcie trzeba zauważyć, że obok dalszego pogłębiania się podziału na specjalizacje zacierają się także granice pomiędzy dyscyplinami, wzrasta znaczenie badań interdyscyplinarnych i problematyki znajdującej się na styku różnych dyscyplin.

LITERATURA

- Chojnicki Z., 2009, *Główne koncepcje i pola badawcze studiów regionalnych*, [w:] A. Richling, M. Lechowicz, (red.), *Studia regionalne a rozwój geografii*, IV Forum Geografów Polskich. Kom. Nauk Geogr. PAN i Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 11–21.
- Domański B., 2009, *Współczesne studia regionalne a geografia człowieka*, [w:] A. Richling, M. Lechowicz, (red.), *Studia regionalne a rozwój geografii*, IV Forum Geografów Polskich. Kom. Nauk Geogr. PAN i Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 93–99.
- Gocłowski i in., 2008, *Geografia regionalna*, [w:] A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa, s. 248–260
- Jałowiecki B. 1984, *Funkcjonowanie systemu osadniczego Polski*, [w:] A. Kukliński (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnoza i rekonstrukcja*, Ossolineum, Wrocław, s. 133–154.

- Jędrzejczyk D., 2011, *Kwestia jedności geografii*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 13–24.
- Kukliński A., 1983, *Mechanizmy rozwoju geografii polskiej w latach 1945–1982*, „Przegląd Geograficzny”, 55, 3–4, s. 521–545.
- Maik W., 1992, *Problematyka rozwoju polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych*, „Przegląd Geograficzny”, 64, 3–4, s. 231–245.
- Kałuski S., Kantowicz E., Walewski A., 2011, *Relacje człowiek-środowisko przyrodnicze jako podstawa metodologiczna koncepcji geografii regionalnej*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 109–124.
- Kantowicz E., Skotnicki M., 1991, *Główne problemy i tendencje w geografii regionalnej*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Podstawowe problemy metodologiczne polskiej geografii*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań.
- Lisowski A., 2009, *Jakie „studia regionalne” mogą podnieść prestiż geografii?*, [w:] A. Richling, M. Lechowicz, (red.), *Studia regionalne a rozwój geografii*, IV Forum Geografów Polskich. Kom. Nauk Geogr. PAN i Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 23–38.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2011, *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 2011, *Geografia regionalna jako opowieść*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Richling A., Lechowicz M. (red.), 2009, *Studia regionalne a rozwój geografii*, IV Forum Geografów Polskich. Kom. Nauk Geogr. PAN i Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Suliborski A., 2011, *Geografia regionalna a jedność geografii*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 6, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Znanecki F. 1938, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „Ruch Prawn., Ekon. i Socjolog.”, 18, s. 89–119.

Oddajemy do rąk Czytelnika kolejny tom z serii „**PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII**” pt. „Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Ocena krytyczna”. [...] Właśnie minęło 30 lat od przełomowej dla polskiej geografii konferencji w Rydzynie (1983 r.). Miała ona duże znaczenie dla przemian teorii i praktyki geografii. W Rydzynie zwrócono uwagę na odmienne od dotychczasowych możliwości interpretacyjne rzeczywistości badawczej geografii rozwijane zwłaszcza w krajach anglosaskich. W kontekście tym przedstawiono nowe pola badawcze naszej dyscypliny zwłaszcza nieistniejącą wcześniej geografii społeczną jej podejścia radykalne i behawioralne oraz zaprezentowano perspektywę humanistyczną w badaniach geograficznych. Mimo trudności instytucjonalnych w przebijaniu się efektów tej innowacyjnej konferencji do teorii i empirii polskiej geografii, czas pokazał, że jej dorobek nie został zaprzepaszczone. Niniejszy tom składa się z 13 prac, w których autorzy podjęli teoretyczną refleksję nad rolą konferencji w Rydzynie dla polskiej geografii oraz krytyczny namysł nad dorobkiem geografii po konferencji.

Ze Wstępu

Dotychczas w serii **PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII** ukazały się:

T. 1

Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź 2005

T. 2

Człowiek w badaniach geograficznych

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2006

T. 3

Geografia a przemiany współczesnego świata

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2007

T. 4

Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2008

T. 5

Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2009

T. 6

Geografia Regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź, 2011

T. 7

Związki geografii z innymi naukami

pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2012

DOROBEK POLSKIEJ GEOGRAFII

PO KONFERENCJI

W RYDZYNIE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-338-2

